

Sie haben es gewußt

Robert Gellately's schokkende studie brengt onomstotelijk aan het licht dat in de nazipers zeer openlijk geschreven werd over de situatie in de concentratiekampen. De nazi's vonden immers dat ze niets te verbergen hadden. Zo werd de publieke opinie gemobiliseerd om een moorddadige dictatuur te steunen. door Hans Renders

BACKING HITLER

CONSENT AND COERCION IN

NAZI GERMANY

DOOR ROBERT GELLATELY

OXFORD UNIVERSITY PRESS, 359 P.

€77,80

Nederlanders en Duitsers herdenken nu gezamenlijk de Tweede Wereldoorlog. Moet kunnen zestig jaar na dato. En was een kampbewaarder bovendien niet in zekere zin ook het slachtoffer van het nationaal-socialisme, net als de gevange die hij de dood in joeg? Maar volgens de Amerikaanse historicus Robert Gellately zien we dat te lichtig. De Duitse bevolking heeft Hitler vanaf het begin gesteund en zelfs gestimuleerd.

Het na de oorlog vaak gehanteerde excuus: *Wir haben es nicht gewußt*, berust op een mythe. De nazi's waren namelijk heel openlijk over hun bedoelingen. Over de systematische jodenvervolging en de praktijk van het concentratiekamp werd al in de jaren dertig zonder terughoudendheid gepubliceerd in de *Völkische Beobachter*, aanvankelijk de partijkrant van de NSDAP, maar al snel de belangrijkste krant van Duitsland.

Vanaf Hitlers verkiezing in 1933 kon je in de nazi- en nazivriendelijke pers nalezen wat er ging gebeuren met de joden, communisten, homoseksuelen en andere 'volksvijandige groepingen'. Hitler had zijn opvattingen in dezen al in 1925 in *Mein Kampf* gepubliceerd, maar toen was het nog de taal van een man die misschien vergeten zou worden: een derderangs kunstschilder die een mislukte putsch had gepleegd. Toen de NSDAP acht jaar later met steun van de bevolking aan de macht kwam, hadden de *spin doctors* van de partij heel goed begrepen dat het niet moeilijk was het royaal aanwezige latente anti-semitisme te activeren.

Vaak hebben we moeten lezen dat de nazi's met slimme propagandatrucs en onophoudelijke hersenspoeling bijna alle zestig miljoen burgers voor

de gek hebben gehouden. Met dit soort theorieën kun je achteraf alles goedpraten. Je noemt het grijs en accommodatie, en niemand – behalve een paar gedemoniseerde nazi's – is verantwoordelijk voor iets. Gellately daarentegen betoogt dat de nazi's de jodenvervolging zo ijverig ter hand hebben genomen omdat ze daartoe op voorhand gesteund werden door wat we later de 'gewone' Duitser zijn gaan noemen. Kortom: *Backing Hitler* gaat over de publieke opinie in nazi-Duitsland.

Talloos zijn de studies waarin beschreven wordt hoe geheim de Gestapo en de SS te werk gingen. Philip Metcalfe heeft in zijn boek *1933* al aangetoond dat je begin jaren dertig, lezend in *The New York Times*, akelig goed op de hoogte raakte over wat de nazi's in Duitsland uitspookten. Toen de beroemde correspondent H.R. Knickerbocker aan Göring vroeg waarom joden en communisten afgeranseld werden, parafraseerde 'Knick' het antwoord als volgt: 'Ten eerste waren er nooit joden en linksgezinden afgeranseld, ten tweede waren die gevallen in onderzoek en ten derde zouden ze nooit meer voorkomen.'

Zelfs in Nederland, waar in de jaren dertig toch permanente angst heerste het bevriende staatshoofd Hitler te beledigen, kon je met enige goede wil uit de kranten halen wat zich in Berlijn afspeelde, zoals Frank van Vree in zijn proefschrift *De Nederlandse pers en Duitsland* heeft beschreven. Goed, de *Nieuwe Rotterdamse Courant* excuseerde zich in 1936 min of meer vanwege de vele berichten over arrestaties, executies en processen, waarmee tevens aangekondigd werd dat de krant haar lezers minder met dit soort nieuws ging lastig vallen. Maar toen minister-president De Geer eind augustus 1939 terugkwam van een vakantie uit Duitsland, en hij onderweg in de trein diezelfde *NRC* las, zou hij aan een medereiziger gevraagd hebben: 'Denkt u dat de situatie werkelijk zo ernstig is, als de kranten schrijven?'

Om precies te weten hoe ernstig, had De Geer beter de *Völkische Beobachter* kunnen lezen, in die tijd een krant met één miljoen abonnees en later met 1,7 miljoen. Onomwonden stond daarin al jarenlang hoe jacht werd gemaakt op joden en andersdenkenden. Met rijkspropagandaleider Joseph Goebbels voorop werkten de nazi's er hard aan van Duitsland een modern massamediaal land te maken. De *Völkische Beobachter* kocht zelfs een Messerschmitt-sportvliegtuig dat Rudolf Hess gebruikte om met nazileuzen aan de staart van het toestel boven massabijeenkomsten te vliegen.

De machthebbers deden geen enkele moeite een schijn van legitimatie aan hun onderdrukingspraktijken te geven. Integendeel. Op 24 februari 1934 kwam op krantenredacties de instructie binnen waarin werd uitgelegd dat het ongewenst was te schrijven over misdadigers die ter dood 'veroordeeld' waren. Beter was het om simpelweg te publiceren dat zo iemand 'geëxecuteerd' was. Het paradoxale van de Duitse politiestaat was dat de nazi's begrepen dat elke radicalisering breeduit in de krant moest komen om steun te verwerven.

Was durch Papierkügeln zu gewinnen ist, braucht dereinst nicht durch stählerne gewonnen zu werden.' Burgers in een dictatuur lezen niet minder kranten omdat ze weten dat die gecensureerd worden. Met die wetenschap van Goebbels is het boeiend te onderzoeken wat de nazi's voor het voetlicht wilden brengen, in plaats van uit te vissen welke informatie achtergehouden werd.

Al een maand na de machtsovername kon je in de toen nog niet gelijkgeschakelde *Berliner Morgenpost* lezen welke successen de politie boekte in haar jacht op communisten. Op geen enkele manier werd verborgen gehouden dat de gearresteerden zonder enige vorm van proces naar concentratiekampen waren gestuurd. Naast de vaak aangehaalde verklaringen over waarom de Duitse bevol-

king het nationaal-socialisme omarmde (treinen die weer op tijd reden en werkgelegenheid) speelden de Duitse kranten vooral in op de wens de openbare ruimte te 'pacificeren'. In de *Völkische Beobachter* stonden al voor de opening van het concentratiekamp Dachau artikelen over de

openbare veiligheid die niets aan duidelijkheid te wensen overlieten: 'Die Ausrottung des Kommunismus' (8 maart 1933), 'Erfolgreiche Polizeiaktionen gegen den Marxismus' (15 maart 1933). Himmler zei op 21 maart 1933 in de *Völkische Beobachter* over Dachau dat het bedoeld was voor politieke gevangenen. En in andere kranten werd dat ook gewoon gemeld. De plaatselijke krant van Dachau zag in de vestiging van het concentratiekamp 'nieuwe hoop voor de zakenwereld'. De *Dachauer Zeitung* raakte steeds enthousiaster toen duidelijk werd hoeveel aandacht het kamp in de rest van Duits-

land kreeg. Vol trots sprak de krant over een modelconcentratiekamp dat Dachau ook buiten het vaderland op de kaart zou zetten. En dat is inderdaad uitgekomen. Het enthousiasme bleef, ook nadat in drie lokale dagbladen verslagen hadden gestaan over kampbewaarders die gevangenen executeerden. Het maakt niet zoveel uit in welke krant dergelijke berichten stonden. Over executies waren de aanwijzingen eenvoudig: liefst in twee zinnen zodat de lezer

Een Beiers concentratiekamp bij Flossenbürg wist een stroom van toeristen te lokken, die met een verrekijker in de hand op de heuvel van Flossenbürg het lager liggende kamp kwamen bespieden.

Voor de machtsovername stonden de kranten vol met verhalen over financiële schandalen, seksueel geweld, seriemoordenaars, straatrellen en zelfs over kannibalisme onder *volksfremde* Duitsers. Het

'Denkt u dat de situatie werkelijk zo ernstig is, als de kranten schrijven?'

kende Latijnse spreuk opeen postzegel te laten drukken.

Er gebeurde niet zoveel stiekem. In de *Völkische Beobachter*, maar ook in de burgerlijke pers, werd geen enkele moeite gedaan te verbergen dat SA-leider Ernst Röhm tijdens de zogenaamde Nacht van de lange Messen zonder enige vorm van proces was geëxecuteerd. Het werd juist als een teken van gezonde macht gezien dat Hitler zelf ongeveer honderd aanhangers van Röhm persoonlijk tot de doodstraf veroordeelde, beter dan dat omslachtige rechters er zich mee gingen bemoeien. In rap tempo werd de publieke opinie klaargestoomd om een moorddadige dictatuur te steunen. Vanaf 1935 bijvoorbeeld, zo stond in de krant, was het advocaten verboden mensen te bezoeken die in voorlopige hechtenis zaten.

In de *Völkische Beobachter* stonden regelmatig berichtjes afgedrukt met vermeldingen over deze of gene gewelddadige crimineel die was neergeschoten omdat hij zich tegen arrestatie verzet had. Daar werd helemaal niet geheimzinnig over gedaan. In speeches en krantenartikelen zeiden de nazi's luid en duidelijk dat talloze mensen in concentratiekampen waren opgesloten omdat het 'zinloos was te wachten totdat zij hun misdaden zouden begaan of herhalen'. Je hoefde niet eens de *Völkische Beobachter* te lezen om te weten dat gevangenen in de rug geschoten werden. 'Het einde van een gevaarlijke communist', luidde de kop van een artikel in de *Münchener Neueste Nachrichten* waarin werd bericht over een gevangene die op de vlucht was neergeschoten. Eigen schuld dus, zo was de teneur van het bericht. In de spaarzame nog verschijnende ondergrondse socialistische kranten werd met grote terughoudendheid over concentratiekampen geschreven. Wat dat betreft namen *Der Stürmer* en de *Völkische Beobachter* hun de wind volledig uit de zeilen.

Regelmatig werden persreizen georganiseerd naar concentratiekampen, waar journalisten (en niet alleen nazi's) foto's mochten maken van ge-

vangenen om zelf te kunnen vaststellen dat er een zichtbare relatie tussen criminaliteit en ras bestond. Tegen zoveel openheid waren de journalisten niet bestand en ze zagen dan ook allemaal de overeenkomst.

Gellately laat zien dat het gangbare verhaal van een politieke elite die een heel volk wist te onderwerpen, op een graag geloofd sprookje berust. Naarmate de oorlog dichterbij kwam, kreeg Hitler meer steun. Op zijn kanselarij kwamen per dag tussen de 10.000 en de 20.000 verklikersbrieven binnen. In veel van deze brieven werd anti-semitisme overigens ingebracht om van een echtgenoot, schoonmoeder of buurman af te komen. Met name Arische Duitsers die toch al van plan waren te scheiden van hun joodse partner zagen in het verklikken een manier om zich van alimentatieplicht te ontdoen. Er kwamen zelfs brieven binnen van mensen die het nuttig vonden zichzelf te verraden, voordat iemand anders het zou doen.

Al vanaf november 1933 was het bij wet mogelijk voor rechters criminelen te laten steriliseren. En daar werd openlijk over bericht in de krant. En ook kunnen de praktijken van het Herbert Lange Commando niet onbekend gebleven zijn. Met 'gasvrachtwagens' trok dit commando vanaf mei 1940 door het land om ongeneeslijk zieken aan hun einde te helpen. Aan familieleden werd niets in de weg gelegd om collectieve overlijdensadvertenties te publiceren. Voor elke krantenlezer was duidelijk dat onmogelijk alle patiënten van een ziekenhuisafdeling op een en dezelfde dag op natuurlijke wijze aan hun eind waren gekomen.

Nazi-propaganda was niet bedoeld om Duitsers te dwingen er bepaalde denkbeelden op na te houden. Integendeel, het persbeleid was erop gericht de lezer te verleiden de nationaal-socialistische opvattingen te tunen met de opvattingen die hij al had. De meeste Duitsers waagden samen met de nazi's de radicale sprong voorwaarts, met de ogen dicht. Na de oorlog claimden ze al die tijd blind te zijn geweest. En dat is ook heel menselijk.

die niet alles weet toch concludeert dat het een noodzakelijke en terechte executie was. Ook werd voorgeschreven om niet de initialen van de geëxecuteerden te noemen, maar hun namen voluit. De nazi's hadden werkelijk niets te verbergen.

In rap tempo werden door heel Duitsland concentratiekampen gebouwd. En overal toonde de bevolking zich enthousiast. Zelfs in de gezaghebbende liberale krant de *Süddeutsche Zeitung* kon men lezen dat de militaire aanpak in concentratiekampen nog de meest humane wijze was waarop men subversieve communisten tot rede hoopte te brengen.

was daarom niet moeilijk in te schatten dat de publieke opinie zich graag achter een politiek van *law and order* schaarde. De pers stelde de nieuwe machthebbers voor als ware crimefighters. Oude misdaden zoals 'samenzwering tegen de staat' werden handig genazificeerd door er van te maken 'samenzwering tegen het ras'. Het oude liberale principe dat misdaden niet zonder wet bestraft mogen worden (*nullum crimen sine lege*) werd veranderd in: *nullum crimen sine poena* (geen misdaad zonder straf). Kranten namen deze nieuwe slagzin gretig over en dat was voor de nazi's aanleiding de beschaafd klin-

Pers en nazi's

Met de recensie over Gellatly's boek 'Backing Hitler' (VN, 26-5-2001) lijkt Hans Renders nu eindelijk de Duitsers te hebben willen ontmaskeren. *Sie haben es gewusst!*

Maar wat hebben de Duitsers geweten? Dat Hitler niet bepaald 'soft on crime' was? In Renders' stuk en ook in het besproken boek zijn geen werkelijk nieuwe feiten ontdekt of onthullingen gedaan. Alleen voor diegenen die de laatste jaren helemaal geen notie hebben genomen van bijvoorbeeld de hevige discussies rond Goldhagens boek of de *Historikerstreit* in de jaren tachtig, heeft de opeenstapeling van oude knipsels uit de nazipers misschien enige nieuwwaarde. Het idee dat kranten een grote sturende invloed hebben op de publieke opinie kan eigenlijk alleen van een hoogmoedige journalist afkomstig zijn. Een veel belangrijker onderdeel van de Duitse opinievorming was niet zozeer de overmaat aan Goebbels-propaganda, maar veeleer het ontbreken van tegengeluiden. Onafhankelijke media bestonden niet. KZ-gevangenen werden dus louter als misdadigers gepresenteerd en niet als slachtoffers.

Naast de bekendmaking van de feiten is de uitleg en de interpretatie van diezelfde feiten een wezenlijk onderdeel van de vorming van de publieke opinie. Uit dit gebrek aan weerwoord ontstonden in Nederland tijdens de oorlog ook de ondergrondse kranten.

Deventer

Jochem Visser

Ons lijfblad

In *Vrij Nederland* van 19 mei beweet ene Hans Wansink dat er geen trouwe lezers meer bestaan. Ik ben echter al ruim vijftig jaar abonnee en mijn leeftijd is drieëntachtig. Mijn zoon is zeventijftig jaar en die leest *Vrij Nederland* zo'n vijfendertig jaar. Wij zullen heus de enigen niet zijn voor wie *Vrij Nederland* een lijfblad is.

BACKING HITLER VN 30-6-2001
door Robert Gellately (Oxford University Press, f77,80). Schokkende studie brengt onomstotelijk aan het licht dat in de nazipers zeer openlijk werd geschreven over de situatie in de concentratiekampen. De nazi's vonden immers dat ze niets te verbergen hadden. VN: 'De meeste Duitsers waagden samen met de nazi's de radicale sprong voorwaarts, met de ogen dicht. Sie haben es gewußt.'